

RICHARD P R A Ž Á K

SRBSKÁ LITERATURA V UHRÁCH V 16. A NA POČÁTKU 19. STOLETÍ
A JOSEF DOBROVSKÝ

Do popředí balkanistického studia se v poslední době dostává i otázka maďarsko-jihoslovanských literárních vztahů a souvislostí, jak o tom svědčí mimo jiné z novějších prací např. reprezentativní maďarský sborník studií o literárních vztazích maďarsko-jihoslovanských, vydaný v roce 1972 pod příznačným názvem *Sousedství a pospolitost /Szomszédtság és közösség/*, vydaný u příležitosti konference o jugoslávsko-maďarských literárních vztazích, konané v Budapešti v listopadu 1972 k 150. výročí narození Jakova Ingjatoviće a 200. výročí narození Joakima Vujiće, dvou čelných představitelů srbského písemnictví v Uhrách. Četná je na tomto poli i současná jugoslávská literární historická produkce; za mnohá jiná díla lze poukázat alespoň na syntézu Magdaleny Veselinovičové-Andlejičové, *Srpskohrvatska narodna poezija u mađarskoj književnosti XIX i XX veka*, Novi Sad 1968.

V rámci maďarsko-jihoslovanských literárních vztahů je věnována zvýšená pozornost také rozvoji srbské literatury v Uhrách, které až dosud stála ve stínu tradičně více sledovaných maďarsko-chorvatských kulturních a literárních souvislostí. Migrační pohyb, ovlivněný tureckými válkami, zapůsobil již v 16. století na příliv srbského obyvatelstva do dolních Uher i na Slovensko a kolem roku 1690 dochází k památnému usazení srbských pravoslavných mnichů i obchodníků v městě Szentendre na západ od Pešti, které se stává později jedním z hlavních středisek národně buditelských

icelkově emancipačních snah uherakých Srbů.¹ Jen pro zajímavost zde uvádím, že podle nedávných výzkumů Rudo Brtáně, také největší maďarský básník Sándor Petőfi, jehož 150.výročí narození jsme vzpomínali v roce 1973, pochází po otci nikoli přímo se srbské krve, jak se dosud soudilo, nýbrž se slovensky asimilované rodiny Petrovičů, usazených v slovenském Turci, kam je zanesla migrační vlna 18.století a že tak původně srbské předkové Sándora Petőfiho byli již několik pokolení před jeho narozením poslovenštěni.²

Srbské mniši, přicházející do Uher z významných církevních středisek srbské vzdělanosti, z klášterů Ravenica, Požeravac a Mileševa, položili základy k rozvoji církevní srbské literatury v Uhrách, napojené na ostatní pravoslavná kulturní centra, zvláště na Ukrajinu a tam na kyjevskou akademii, i na centra balkánská Athos, Janina, Riln aj. Zvláštní úlohu zde sehrál rovněž slovanický kult Petra Velikého, myšlenka politického a kulturního vzestupu Slovanů i dalších národů východní Evropy, inspirovaná výboji petrovského Ruska, nové naděje v protitureckém odboji národů jihovýchodní Evropy.³

V rozvoji církevní srbské literatury v Uhrách zaujímá už v 1.polovině 18.století zvláštní místo Gavril Stefanović Venclović, významný představitel srbského baroka, jeden z prvních předchůdců Vuka Karadžiče. Dávno před Vukem zavedl lidové pojmenování svátků, sbíral lidové přísloví, a ačkoliv svá církevní díla psal v slavenosrbštině, psal zároveň již i v lidovém jazyce. Venclović náleží k nejlepším stylistům novější srbské literatury. Jeho básně a legendy napsané za jeho působení v Szentendre, Komárně a Győru, mají zvláštní patinu, spojují tradiční byzantsko

ruské slohové prvky se západním lyrismem, jejich církevní strohostí i patosem proniká již lidový prvek a náznak společenské kritiky. V tomto smyslu nacházíme u barokního Vencloviče nesporně jádro budoucích postupů romantických a realistických, jejichž uherská geneze je velmi zajímavá a sahá tu svými kořeny nepochybně velmi daleko do minulosti. Ačkoliv světonázorově tkvěl Venclovič svými základy pevně ve světě pravoslavné ortodoxie /byl mimo jiné znamenitým znalcem soudobé ukrajinské homiletické a církevně polemické tvorby/, inklinoval k náboženské toleranci, snad i pod vlivem svého styku se slovenským protestantským kazatelem Janem Tomkou-Saakým, s nímž žil několik let společně v Győru.⁴

Venclovičovo dílo bylo již jakýmsi prologem osvícenství v literatuře uherských Srbů, jejíž rozvoj pak nejvýrazněji ovlivnila první srbská osvícenská generace z 2. poloviny 18. století, jejíž činnost předjal ještě ve znamení slavensorbětiny Zacharija Orfelin, který v předmluvě ke svému časopisu Slaveno-serbakijski magazin, vydané v roce 1768 v Benátkách upozornil, že na místo latiny se všude tlačí národní jazyky s výjimkou Polska a Uher. Orfelinův Pláč Serbiji /Benátky 1761/ je prvním politickým protestem v srbské poezii, obracejícím se k širokým vrstvám národa a zároveň zdůrazňujícím osudovou sounáležitost Srbů v osmanské říši i habsburské monarchii. Pomoc při řešení jejich problémů hledá již Orfelin u carského Ruska a proto navazuje na dosavadní srbský kult petrovského Ruska a píše své slavné dílo Istorija žiti i slavnih dela Petra Pervago /Sremské Karlovice 1772/, vydané již roku 1774 v ruštině v Petrohradě, a působící mohutně na rozvoj slovenského uvědomění a pocitu slovenské sounáležitosti také u uherských Srbů.⁵

Po Benátkách a Vídni, v níž získává v roce 1770 privilegium k tisku srbských knih Josif Kurcbek, se přesouvá po přenesení srbského vydavatelského střediska z Vídně do Budína, kam se přestěhoval po smrti Kurcbekově jeho nástupce Stefan Novaković, centrum srbských vydavatelských snah již přímo do Uher. Budínská tiskárna peštské university měla v letech 1795-1830 výhradní právo k tisku srbských knih uvnitř habsburaké monarchie a její činnost především přispěla k tomu, že Budín a Pešť se stávají v první třetině devatenáctého století tak významným střediskem srbských národně kulturních snah.⁶ V srbské spisbě univerzitní budínské tiskárny zaznamenáváme zejména vítězný postup reforem Dositeje Obradoviće, jehož heslo "Is neznanstva i nerazumijsa proizohodi naše slopoludije" bylo také východním bodem osvěcenského světového názoru srbského protagonisty uherakých jakobínů Martinoviće, spatřujícího ve filosofii společenský lék, který se snažil, jak známo, podávat v tak radikálních dávkách, že skončil až na budínskému popravišti.⁷ Osvěcenský program, přesvědčený o nutnosti radikálních společenských změn, koncipovaný v Uhrách zejména Srbem Martinovićem a Slovákem Hajnócsyem, nacházel živnou půdu i u té části uheraké inteligence jihoslovanského původu, jež byla v úzkém styku s českými a slovenskými osvícenci. Za jiná jména tu uvedme alespoň uherakého historika a diplomatika Kovachiče, dobře známého Dobrovskému a dopisujícímu si horlivě také s Jurajem Ribajem a bratislavským Jurajem Palkovičem.⁸

Zároveň s touto ideovou společenskou ofensivou vyrůstající na přelomu 18. a 19. století v Uhrách i obrysy novodobé srbské literatury naučné i krásné, a po prvních úspěších původní i adaptované srbské prózy v dílech Lazarevićových, Vidakovićových a jiných, jež

vystřídala díla tehdy nejzrámějšího básníka uherských Srbů Jovana Pačiće, jehož verše v srbštině, němčině, maďarštině a francouzštině jsou vhodným příkladem soudobého uherského multilingvismu. Dále třeba jmenovat Mihajlo Vitkoviće, který proslul zvláště volnou adaptací sentimentálního díla Kármánova Fanny halyományai, nazvanou Spomen milice a vydanou v Budíně roku 1816, jednou z nejpozoruhodnějších dokladů wertherovského kultu na jihovýchodě Evropy. Zvláštní zmínku pak zasluhuje z tohoto období zakladatelská osobnost novodobé srbšské dramatiky Joakim Vujić, který seznamoval v Uhrách nejvíce s problematikou srbšského povstání proti Turkům, a dramatické umění přiblížil po vzoru vídeňských singspílů co nejvíce lidovému publiku.⁹ Jen pro zajímavost uvádím, že k Vujićově adaptaci populární vídeňské hry Fernando i Jarika z roku 1805 složil později hudbu český kapelník maďarské divadelní společnosti Vidovy Kašpar Pacha, a že se tu tehdy nejedná pouze o ojedinělý projev česko-maďarsko-srbšské kulturní spolupráce na půdě budínského a peštského divadla.¹⁰

Rozvoj srbšské literatury v Uhrách upoutával přirozeně pozornost také v kruzích českých osvícenců, zájem o ni projevovali nejen Pubiůka, Dobner aj., ale i představitelé krásné literatury a lidovýchovných tendencí Václav Thám, Jan Rulík a další. Nejvýznamější je tu ovšem zájem Josefa Dobrovského, jehož slavistická studia, a v jejich rámci i studia jugoslavistická, byla přirozeně již v mnoha směrech důkladně prozkoumána.¹¹ Přesto však jeho jugoslavistickým pracem byla dosud věnována poměrně malá pozornost z hlediska jeho zájmu o Uhry, ačkoli odtud tento jeho zájem přirozeně vyrůstal již od dob jeho korespondence s Jurajem Ribayem, s nímž si psal od počátku 80.let 18.století, přičemž ve svých

dopisech věnoval mnoho místa zvláště jihoslovenské problematice. Kdežte v osmdesátých letech 18. století je pozornost Dobrovského upřena zejména k nejstarším dějinám Slovanů, později se obrací převážně k slovanským jazykům a zvláštní místo tu zaujímá jeho zájem o slovanské literatury, projevující se nejplodněji v prvních desetiletích 19. století, a to zejména v jeho slavistických sbornících *Slavin* z roku 1808 /v sešitech 1806/ a *Slovanka* z let 1814–1815. Z těchto sborníků je vidět, že Dobrovského zajímala úzce i otázka geneze novodobých slovanských literatur, a že v tomto směru nepřímě napomáhal i neologickému úsilí Jungmannovu, stejně tak jako obdobným tendencím v jiných slovanských literaturách. Jestliže ve *Slavině* se orientuje ještě na nové tendence jihoslovenských literatur ve starším období /svlý cyklus *Um die slawische Literatur verdiente Männer* tu zahajuje *Slovnicem Primožem Trubarem*¹², na jazykové památky a na díla slovníkářsko-gramatická i historicko-zeměpisná,¹³ ve *Slovance* se již plně obrací k soudobým jihoslovenským literaturám. Od roku 1806 projevuje značný zájem rovněž o srbské tisky z budínské univerzitní tiskárny. V prvním ročníku *Slovanek* z roku 1814 tu podrobně referuje o ediční činnosti Novakovičové v Pešti a Budíně, o prvním budínském katalogu slavěnosrbských a rumunských knih z roku 1796 atd.¹⁴ V oddílu *Serbica* se zmiňuje s uznáním o díle Jovana Maškatiroviće *Pričte illiti po prostomu Poslovice*, vydaném ve Vídni roku 1787,¹⁵ z něhož pak přináší v dalším ročníku *Slovanek* v roce 1815 obsáhlou ukázkou i s kritickým komentářem /*Servische Sprüchwörter, mit philologischen Anmerkungen*, *Slovanka*, 2. Lieferung, Prag 1815, 67-94/, v němž se snaží o filologické srovnávání jednotlivých přísloví, zejména českých, polských,

ruských a srbských. Je s podivem, že tuto Muškatirovičovu práci v souvislosti s Dobrovským nikde nepřipomíná nedávno zesnulý český badatel Miroslav Heřman ve své knize Josef Dobrovský a české příslovnictví /Praha 1968/, ačkoli tato Muškatirovičova práce nepochybně působila i na základní Dobrovského dílo toho druhu Českých přísloví sbírka z roku 1804, kde se již Dobrovského úsilí plně soustřeďovalo na stabilizaci novodobého českého literárního jazyka.

Ve svém přehledu soudobé srbské literatury připomínal Dobrovský také četná díla Joakima Vujiće, Atanasije Stojkoviće, Milovana Vidakoviće, Stefana Stratimiroviće, Atanasije Došenoviće a dalších.¹⁶ Mnohá z Dobrovským připomenutých děl by stála i za hlubší srovnávání se soudobou literaturou českou, kde např. v rozvoji novodobé české prózy je přikládán značný význam Tomsovu zpracování Kampeho Robinsona, jehož ve stejné době přetlumočil do srbského Joakim Vujić /Mladýj Robinzon ili edna prvoučitelna povesť, Budim 1810/.

Zvláštní zmínku věnoval Dobrovský také ódě Lukijana Mušičkého na smrt Karadžićova předchůdce Dositeje Obradoviće z roku 1811 a citoval z ní závěrečná slova:

" Vidjevšij mnoge narode, gradove
i škole, nrave, svojemu rodu na
stokratnu polzu, srebrolasyj,
milyj Obradović, na vjek usnu."

Dobrovského orientace na autory, kteří mají značný význam v rozvoji novodobé srbské literatury, na Muškatiroviće a další, kterým dílem umožnili epochální vystoupení Karadžićovo, ukazuje, že tento velký slavista dovedl vyjimečně orientovat nejen ve složi-

tých otázkách slovanské filologie, nýbrž jak prozíravě oceňoval také první kroky novodobých literatur slovanských, mezi nimi i literatury srbské. K tomu mu významně napomohla i znalost rozvoje srbské literatury v Uhrách, a jeho styky s těmi činiteli, kteří měli k této literatuře zvláště blízké, ať už to byl Čech Václav Hanka či Slovák Juraaj Ribay anebo sami Srbové Vidaković, Stratimirović a další.

Zájem Dobřovského o srbskou literaturu má své pevné místo nejen v jeho vlastním bohatém vědeckém díle, ale je také úhelným kamenem, na němž mohli budovat další generace našich obrozenců ve svém úsilí o česko-jihoslovanaké sblížení a spolupráci.

- - -

- 1 Srov. k tomu zejména Jovan R a d o n i ć, Prilozi istoriji Srba u Ugarskoj 16.,17.,18.veku, Novi Sad 1919.
- 2 Viz Ruđo B r t á ň, Štúdia Sándora Petöfiho v Aszóde a v Banskaj Štiavnici /1835-1839/, sb.Život a díelo Sándora Petöfiho a Imre Madécha, Bratislava 1973, str.92.
- 3 Srov. k tomu Mita K o s t i ć, Kult Petra Velikog mécu Rusimá, Srbima i Hrvatima u XVIII veka, Isterijski časopis SAN /1958/, 1959,VIII; t ý l , Duchovní regulament Petra Velikog /1721/ i Srbi, Prilog istoriji našeg nacionalizma, Zbornik radova instituta za proučenje književnosti SAN 1952, II, 61-91. Ze starších prací uvedme studie Dimitrije R a d o v a c e, Kirilica i avstrijskije vlasti, Bogoslovski glasnik 1909, XV, 190-210, a Nikoly R a d o j č i ć e, Kijevska akademija i Srbi, Srpski književni glasnik 1913, XXXI, 668-673. Nejnověji Iván M o k u t e r, Charakter rusko-serbskich kul'turnych,

- literaturných i naučných svjazej v XVIII veke, VII miedzy-narodowy kongres slawistów w Warszawie 1973, Streszczenia referatów i komunikatów, Warszawa 1973, 1018-1020, což je rezumé jeho srbocharvátské studie O karakteru rusko-srpskích književnih i naučnih veza u 18. veku, Studia slavica XIX, fasc.1-3, Budapest 1973, 217-224.
- 4 Srov. Milorad P a v i ć, Gavril Stefanović Venclović, Beograd 1972, a jeho vydání Venclovićových prací Crni bivo u srcu /legende, besede, pesme/, Beograd 1966.
- 5 K vývoji srbské literatury v Uhrách v 18.století srov. zejména Jovan S k e r l i ć, Srpska književnost u XVIII veku, Beograd 1923; Kladen L e s k o v a c, Srpsko građansko pesništvo XVIII veka, Novi Sad 1949; Georgije M i h a j l o v i ć, Srpska bibliografija XVIII veka, Beograd 1964; sborník studií Od baroka do klasicizma, Beograd 1966 aj.
- 6 Srov. k tomu István B a l o g h y, A Magyar Királyi Egyetemi Nyomda Czimjegyzéke /Seznam titulů Maďarské královské univerzitní tiskárny /1777-1877, Budapest 1882; Béla I v á n y i, - Albert G á r d o n y i, A Királyi Magyar Egyetemi Nyomda története /Dějiny Královské maďarské univerzitní tiskárny/ 1777-1927, Budapest 1927, a Lazar Č u r č i ć, A pesti egyetemi nyomda és a szerb könyvnyomtatás /Peštská univerzitní tiskárna a tisk srbských knih/, sborník Szomszédtság és közbőség /Sousedství a pospolitost/, Budapest 1972, 153-166.
- 7 K osvicenským vztahům srbsko-maďarským viz nověji István F r i e d, Szerbia fölfedezése a magyar felvilágosult történetírásban /Objevování Srbska v maďarském osvicenském dějepiscetví/, A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei

- II, 1970, március, 21-30, a István S z e l i, A magyar és a szerb felvilágosodás párhuzamos vonásai /Paralelní rysy maďarského a srbského osvícenství/, sb. Szomszédtság és közösség /Sousedství a pospolitost/, Budapest 1972, 95-133. K Dositeji Obradovićovi srov. zvláště Mita K o s t i ć, Dositej Obradović u istorijskoj perspektivi XVIII-XIX veka, Beograd 1952, a Jovan D e r e t i ć, Dositej i njegovo doba, Beograd 1969.
- 8 Srov. k tomu Richard P r a ž á k, K ohlasu uherského jakobinského hnutí v českých zemích na sklonku 18.století, Sborník prací filosofické fakulty brněnské university, řada historická, C 18-19, Brno 1972, 53-59.
- 9 Z novější maďarské produkce k srbské literatuře v Uhrách na sklonku 18. a počátku 19.století srov. např. Kálmán B o r, A szerb színjátszás kezdetei és Pest-Buda /Počátky srbského divadla a Budín s Peští/, sb. Szomszédtság és közösség, Budapest 1972, 167-202; László S z i k l a y, Vitkovics Mihály, a kétnyelvű költő /M.V., dvojjazyčný básník/, tamtéž, 203-256; t ý ž, Problémy provincialismu a urbanizace na území Uher ve světle dvou básnických epištel, sb. Otázky dějin střední a východní Evropy I, Brno 1971, 185-195 /též maďarsky pod názvem Berzsényi Dániel episztolája Vitkovics Mihályhoz, Irodalomtörténeti Közlemények 1969, č.5, 586-593/, a István F r i e d, Vitkovics Mihály jelentőségéhez /K významu Mihajlo Vitkoviće/, Filológiai Közlöny XIX, 1973, č.3-4, 423-432.
- Z nové jugoslávské literatury viz zejména monografii Jovana D e r e t i ć e, Dositej i njegovo doba, Beograd 1969; soubor studií Mladena L e s k o v a c a, Iz srpske književnosti

- I-II, Novi Sad 1968, a sborník studií *Od baroka do klasicizma*, Beograd 1966.
- 10 Viz Richard P r a ž á k, *Čeští umělci v Uhrách na přelomu 18. a 19. století*, *Slovanský přehled* 55, 1969, č.5, 344-351.
- 11 Základní materiál k tomu obsahují kromě vydané Dobrovského korespondence s Ribayem, Durychem aj. oba jubilejní sborníky Josef Dobrovský 1753-1829, Praha 1929, a Josef Dobrovský 1753-1953, Praha 1953. Z hlediska našeho tématu je důležitá zejména stať P. P o p o v i ć e, *Dobrovski a srpska književnost /1793-1829/*, *Josef Dobrovský 1753-1829*, Praha 1929, 277-287. K literatuře a pramenům o jihoslovanských vztazích Josefa Dobrovského srov. podrobnější bibliografii Miloslava K r b c e - Miloslava L a i s k e h o, *Josef Dobrovský I-II*, Praha 1970, 1968, jež obsahuje v 1. svazku vlastní práce Josefa Dobrovského a v 2. svazku literaturu o Dobrovském.
- 12 *Slawin*, Prag 1808 /souborné vydání/, 241-264.
- 13 Srov. např. *Slawin* 1806, Heft 1, 28-38, 41-48 /K Taubeho *Beschreibung des Königreichs Slavonien*, Leipzig 1777/; *Slawin* 1806, Heft. 1, 59-70, 73-80, Heft. 2, 89-92 /Engel, *Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien*, Halle 1798/; *Slawin* 1806, Heft 2, 81-87 /*Proben aus dem angezeigten windischen neuen Testamente*/; *Slawin* 1806, Heft 3, 161-189 /*Das Windische Vaterunser*/; *Slawin* 1806, Heft 4, 306-318 /*Rukavodstvo k slavenstjej grammatice ... Avrama Mrazoviće, Viden 1794*/ aj.
- 14 *Übersicht der Editionstätigkeit von Stefan Novaković und den in Wien, Ofen, Wenedig herausgegebenen Büchern*;

- Verzeichniss der Slawo-Serbisch und Walachischen Büchern,
Ofen 1796; Serbica, Slovanka 1814, 1.Lief., 210n.
- 15 Viz Serbica, Slovanka 1814, 1.Lief.; 214.
- 16 Srov.podrobně celý oddíl Serbica, Slovanka 1814, 1.Lief.,
210-223.
- 17 Viz taktéž, 222.

х х х

В начале своего исследования автор дает краткое описание развития сербской литературы в Венгрии в 18 и в начале 19 в., учитывая главные тенденции ее развития и взаимосвязи с славянской средой, главным образом с Россией и Украиной (культ Петра Великого среди сербов, влияние Киевской академии). Автором подчеркивается значение балканских православных центров для сербов в Венгрии и отношение местных сербов к венгерской среде (значение будинской университетской типографии для развития сербской литературы в Венгрии и др.). Им также характеризуется главные представители сербской литературы данного периода, начиная с Гавриила Стефановича Венцловича и конча Иовкимом Вучичем.

Статья посвящена главным образом исследованию деятельности Иосифа Добровского, связанной с изучением сербской литературы в Венгрии. Добровский занимался сербской литературой прежде всего в своих славяноведческих сборниках Славия (1808, в отдельных номерах с 1806 г.) и Словакия (1814-1815). Особое внимание он уделял деятельности университетской типографии в г. Буда и творчеству Иована Мушкачировича "Причте влиити по про-

стому пословице" (Вена 1787 г.) а также творчеству Иоакима Вуича, Милована Видаковича и Стефана Стратимировича; с двумя последними из них он находился в личной переписке.